concepts of «self-filling» have been analyzed: selfless individualism, «aesthetics of suffering», philosophical masochism. The works of Vasyl Stus «Creativity Time» and «Palimpsests» are tied with «self-fulfilling» as with the personal author's style.

Key words: self-identity, «self-fulfilling», the national, human and spiritual, individualism, aesthetics of suffering, philosophical masochism.

Стаття надійшла до редколегії
20.09.2015 р.

УДК 821.161.2 (Т. Бордуляк)

Ніна Осьмак

Індивідуальний дискурс «еміграційної» прози Т. Бордуляка у світлі сучасних літературознавчих методологій

У статті розкрито особливості індивідуального дискурсу «еміграційної» прози Т. Бордуляка. Зроблено висновок про особливий тип взаємодії «автор – герой», що характеризує ставлення письменника до актуальної проблеми впливу еміграції на формування особистісного «я» героя, його усвідомлення власного призначення, можливості до самореалізації тощо.

Ключові слова: оповідання, конфлікт, еміграція, художній образ, фольклор, символіка.

Постановка наукової проблеми та її значення. При поверховому знайомстві з оповіданнями Т. Бордуляка може здатися, що він дотримується старої манери письма: та ж сама тема селянської недолі в різних її проявах, «примітивний сюжет», інколи «поверхове змалювання персонажів» (Іван Франко) тощо. Якщо ж детальніше проаналізувати оповідання, висновки будуть зовсім інші: і щодо трактування Т. Бордуляком традиційної теми села, і щодо її художньої реалізації, зрештою, і щодо сюжетів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ідейно-тематичні, жанрово-стилістичні особливості прозової творчості Т. Бордуляка висвітлювали в наукових працях Л. Горбліс, О. Галич, Ж. Дмитренко, Е. Лисенко, О. Петраш та ін. Однак характеристика «еміграційної» прози письменника, у якій автор розкриває наслідки впливу еміграції на формування особистісного «я» героя, його усвідомлення власного призначення, можливості до самореалізації, ще не ставала предметом вивчення літературознавців.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як згадував сам Т. Бордуляк, літературою він займався принагідно, «прихапцем […] для рекреації, для заспокоєння вродженої чи, може, тільки виробленої потреби» [1, с. 347]. Та, крім духовної потреби, письменник керувався ще й щирою любов'ю до пригнобленого й нещасного українського народу, намаганням допомогти людям, гідним кращого життя й долі. Ось чому всі його твори «несколько примитивны по исполнению, но внушены верным наблюдением жизни и искренньей любовью к рабочему люду» [1, с. 346].

У листі до О. Маковея Т. Бордуляк писав: «Зі взглядів артистичних дбаю о мірний ефект. Всьо стараюсь приноровити до житя, так щоби читатель міг собі подумати: так дійсно м у с и л о бути або принаймні м о г л о бути […] Над поодинокими творами працюю досить довго, зміняю, переписую по кілька разів: вишкрябую, вигладжую, щоби вийшло лиш д о б р о й к р а с н о» [1, с. 348]. Не все, що вийшло з-під пера Т. Бордуляка, однозначне, і не все «добре» і «красно», але абсолютно все, написане ним, перейняте щирою любов'ю та вірою в кращі зміни в житті народу.

Ідеалізація сільського життя, глянцювання і його прикрашування не приваблювали Т. Бордуляка: надто багато горя, злиднів переніс письменник і бачив його в селі, а тому (у міру своїх сил та таланту) і розповідав світу сумну правду про українське село. «Питаєтесь дальше, – пише Бордуляк у листі до О. Маковея, – звідки я беру теми та сюжети.... Теми беру з житя, а властиво, они мені самі приходять, пхаються. А позаяк житя селянське найлучче знаю, бо і сам походжу з селянського стану

© *Осьмак Н., 2015*

і в ньому обертаюся, тож і понайбільше беру теми з життя селянського» [1, с. 346]. А воно, це життя, було безрадісним. Безземелля, голод, непосильні податки, відсутність заробітків на батьківщині примушували селян залишити рідні місця і їхати світ за очі (до Америки, Канади, Бразилії та інших країн).

Тема еміграції художньо втілилась у творах українських письменників: «Камінний хрест» В. Стефаника, «На нові гнізда» В. Потапенка, «Пересельці» Грицька Григоренка, «Туга» О. Маковея, «Бразілійці» Д. Марковича та ін. Своєрідну трилогію про еміграцію написав і Т. Бордуляк: «Ось куди ми пійдемо, небого!» (1894), «Бузьки» (1896), «Іван Бразілієць» (1899).

Безперечно, тема еміграції селянства, приреченого на голодну смерть у рідному краї, була близька письменникові. Не випадково він перший реалізував її в художніх творах. Вона мучила його ще впродовж п'яти років, доки не стала «річчю оклепаною» (Т. Бордуляк). Є в оповіданнях живий, свіжий колорит і живі люди з їхніми безрадісними думками, є спроба психологічного аналізу, який започаткував Панас Мирний і до філігранної техніки довів В. Стефаник.

Пильна увага до психології людини, її духовного «я» – свідчення пошуків Бордуляка в напрямі збагачення художніх засобів у відображенні багатогранної й складної, інколи надто суперечливої людської особистості. Ось чому для письменників-новелістів кінця XIX – початку XX ст., зокрема й Т. Бордуляка, значно важливішою була не подія, як наприклад, в оповіданнях Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка та інших, а переживання, почуття, викликане або щоденним життям, або певною пригодою. Відкриваючи О. Маковею секрети своєї поетичної творчості, Бордуляк зізнавався, що особливо турбувався «о мірнім ефекті». Очевидно, ішлося про почуття міри й симетрії: у розподілі персонажів, їх групуванні, чергуванні викладових форм (об'єктивно-епічна оповідь, діалогічний монолог, невласне пряма мова), і в симетрії фрази, особливо в мовній партії героя.

Маленька трилогія («Ось куди ми пійдемо, небого», «Бузьки», «Іван Бразілієць») Т. Бордуляка виконана особливо талановито й по-новаторськи в композиційному плані. Аналіз форми трилогії через характер, розвиток конфлікту викликає певний теоретичний інтерес, оскільки підводить до осмислення проблеми історичного змісту художнього стилю, а отже, і художньої свідомості Бордуляка. Відштовхуючись від аналізу конфлікту як одного із засобів змістової та наскрізь ідеологічної композиції, можна глибше зрозуміти цілісність і єдність світосприйняття самого Бордуляка й тієї соціальної групи, яку він зображує.

«Іван Бразілієць» – так назвав третє оповідання малої трилогії Т. Бордуляк і зазначив: «Я ще раз і то послідній, порушаю "бразілійську" тему, більше до того вже не буду вертати, бо се стаєсь вже річчю оклепаною, тепер хочу змалювати стан і долю чоловіка, котрому удалось вернути з Бразилії додому, що разом з оповіданнями "Ось куди ми підемо, небого!.." і "Бузьки" становитиме свого роду трилогію» [1, с. 350].

Події, описані в оповіданні, письменник відносить до літа 1895 р., коли в Східній Галичині «до найвищого степеня посунулась так звана "гарячка бразілійська"» [1, с. 229]. По всьому краю їхали платні агенти, які вербували селян емігрувати. Під вплив цієї агітації підпадають Іван Бразілієць, герой однойменного оповідання Бордуляка, та Іван Дідух – герой «Камінного хреста» В. Стефаника, написаного на рік пізніше (1900).

Герої обох творів своєю працею досягають середнього достатку. Пролетаризація їм ще не загрожувала. Іван Бразілієць покинув своє господарство, повіривши пропаганді «щирого і правдивого русина». Іван Дідух емігрує під впливом синів: «Сини, уважєєсте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу (карту. – *Н. О.*), та як підійшли під стару, та й пилили ні, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні муть отут на старість гризти, як не піду, та й єм продав щодо крішки» [2, с. 49].

Іван Бразілієць також продав господарство. Незважаючи на переконливі відмови дядька, Панька Загуменного, він покидає рідне село без особливого жалю й туги. Із Бразилією пов'язує майбутнє щастя та благоустрій родини. Він уже бачить «красну обширну хату з ґанком, з красним обійстєм, а там далі привиджувались широкополі лани: оден лан золотом блискучої пшениці, другий лан хвилюючого жита, третій лан ріжної ярини, а там далі зелений луг, а там далі зелений ліс, сочисте

пасовисько, а на тім пасовиську пасуться товсті воли і корови, брикають коні... Всьо то ніби єго власність!..» [1 , с. 195].

Іван Дідух таких ілюзій не леліяв. Для нього Канада була рівнозначна могилі, і в цьому він намагався переконати свою дружину: «Куда цему, ґазди, йти з печі? Була-с порєдна ґаздиня, тєжко-с працувала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібраласи. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам! І показав їй через вікно могилу» [2 , с. 50].

Прощання Дідуха із селом наповнене високим трагізмом. Різниця ставлення героїв до однієї й тієї ж події (еміграції) вплинула на характер конфлікту, його розвиток і завершення. Твір Стефаника побудований на психологічній, душевній колізії; твір Бордуляка – за традиційною схемою: підготовка до події – подія – результат, хоча й цікавим, оригінальним, маловживаним прозаїками другої половини XIX ст. групуванням персонажів і сукупністю конфліктів.

У Бордуляка немає матеріально вираженого антигероя, що не могло не вплинути на композицію в цілому та на композицію образів зокрема. У ролі антигероя виступає сама соціальна дійсність, у зіткненнях із якою змінюється не тільки життя Івана Бразілійця, а й зовнішність, психологія, його світогляд. У міру того, як герой спускається на нижній соціальний щабель, його світогляд прямо пропорційно еволюціонує до усвідомлення свого стану й до вистражданого переконання про ілюзорність еміграції як засобу покращення життя.

Соціальну та світоглядну еволюцію героя Т. Бордуляк відтворює за допомогою низки композиційних прийомів. Одним із важливих є багаторазове використання фольклорної числової символіки. Не порушуючи хронології подій, Т. Бордуляк ділить оповідання на три частини. Кожна з них має свою назву; кожна «працює» на розкриття мук героя при зіткненні із соціальною дійсністю. Тут уже щасливе число «три» має полярно протилежний зміст.

Перша частина «Перший ступінь мук» – це подорож залізною дорогою до моря. Емігранти відчули голод, холод, розчарування, але ніхто не повернувся додому, «всі, мов гнані якоюсь невидимою силою, ішли в пропасть все дальше і дальше...» [1, с. 225]. У дорозі Іван пережив ще одне горе – померло найменше дитя, – але й це не змусило його повернутися додому. Конфлікт із соціальною дійсністю поглиблюється конфліктом сімейним: Іван – дружина й діти. Обидва конфлікти розвиваються паралельно, безперервно посилюючись аж до трагізму.

Друга частина – «Вищий ступінь мук» – це морська подорож у Бразилію, що відібрала в Івана ще двох дітей. «То описанє тяжких слабостей, на які западали бідні люди, описанє помору дітей, котрі, внаслідок утоми і морської хвороби, гинули, як солома, – то описанє стонів, нарікань і прокльонів бідних матерів, що рвали на собі волося і били головами о поміст корабля, коли виділи, як їх дітей вкидано до моря на жир рибам і морським потворам» [1, с. 225]. Жінки кричали на своїх чоловіків, проклинали за всі нещастя, що спіткали їх. Іван хотів, аби дружина кричала на нього, щоби «вирвала йому серце з грудей», та вона була тиха, спокійна, вірила Іванові, а він не міг дивитися на неї та опускав очі в землю, «мов той злочинець перед своїм суддею».

Третя частина – «Найвищий ступінь мук» – це бразильська земля. Емігрантів влаштували в бараках, де було тісно й душно. Над ними знущалися бразильські колонізатори, які «... ходять з грізним виразом лиця і з револьвером за поясом. Мовляв, тихо будь, не нарікай, коли тобі житє миле! Ось який рай, який гаразд в Бразілії» [1, с. 226]. Тут кульмінація обох конфліктів твору. Від голоду, спраги й жовтої гарячки люди гинули, як мухи. Гасне, як свічка, дружина Івана, що відтворено оригінальним композиційним прийомом: беззвучною «мовою» очей, яка переходила у внутрішнє мовлення.

У погляді своєї дружини Іван Загуменний читав і осуд за марно загублене життя, і прощення: «– І нащо нам було виходити з дому? – говорив той тихий погляд умираючої Марини. – Ми ж там були хоч і небагаті, а такі щасливі... А так всьо пропало, не вернеся наше щастє... Але я тебе люблю, мій Івасю, – говорив той тихий погляд, – і прощаю тобі всьо із щирого серця, бо знаю, що ти не робив того із злої волі, але мав найлуччі мислі...» [1, с. 227].

Після смерті дружини Іван почав усвідомлювати свою тяжку провину перед нею: «...Він качався з болю по землі» [1, с. 228], бажав, щоб і його забрала жовта гарячка. Та йому судилося не тільки вижити, а й повернутися додому. Спадщина після дядька, доброзичливість громади (Іванові дали посаду землекопа) могли би стати розв'язкою соціального конфлікту – хоча й не щасливою, та все ж

не трагічною. Та тут, перед кінцем, вступає в силу третій конфлікт – психологічний. Утрата дружини й дітей, смерть дядька лягають важким тягарем на душу Івана та давлять, душать, підточуючи його сили. Цей нестерпний психологічний стан героя автор підсилює монологом-спогадом, який є продовженням внутрішньої боротьби, що переповнює і терзає Іванові душу. Він згадує дружину та дядька й картає себе: «“І нащо тобі було йти до Бразилії? – говорив той німий погляд, – нащо тобі було занапащувати наше тихе щастє? Нащо?” А там за Мариною виринає, як лунь, сива голова дядька Панька, єго добре, поморщене лице, єго благаючі від сліз вогкі очі, єго витягнені руки...» [1, с. 235]. Не знайшовши іншого виходу, аби хоч якось заглушити своє невимовне горе й відчай, Іван разом із подібними собі пролетарями йде до корчми. Усе починається спочатку, і цей початок, безперечно, стане для Івана фатальним кінцем.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, еміграційна проза Т. Бордуляка своїм змістом розкриває авторське ставлення до найважливішої соціальної проблеми тогочасного суспільства – впливу еміграції на формування особистісного «я» героя, його усвідомлення власного призначення, можливості до самореалізації тощо. Відштовхуючись від аналізу художнього конфлікту як одного із засобів змістової й наскрізь ідеологічної композиції в оповіданнях письменника, можна глибше зрозуміти цілісність і єдність світосприйняття самого Бордуляка та тієї соціальної групи, яку він зображує.

Джерела та література

1. Бордуляк Т. Твори / Тимофій Бордуляк ; упорядкув., передм. та приміт. О. Є. Засенка. – К. : Дніпро, 1988. – 373 с.
2. Стефаник В. Камінний хрест : новели / Василь Стефаник. – Х. : Фоліо, 2006. – 256 с.

Осьмак Нина. Индивидуальный дискурс «эмиграционной» прозы Т. Бордуляка в соответствии с современной литературоведческой методологией. В статье раскрываются особенности индивидуального дискурса эмиграционной прозы Т. Бордуляка. Безусловно, тема эмиграции крестьянства, обреченного на голодную смерть в родном крае, была близка писателю. Не случайно он первым реализовал ее в художественных произведениях. Есть в рассказах живой, свежий колорит и живые люди с их безрадостными мыслями, попытка психологического анализа, который начал Панас Мирный и к филигранной технике довел В. Стефаник.

Пристальное внимание к психологии человека, его духовному «я» – свидетельство поисков Бордуляка в направлении обогащения художественных средств в отражении многогранной и сложной, иногда слишком противоречивой человеческой личности. В результате анализа сделан вывод об особом типе взаимодействия «автор – герой», характеризующего отношение писателя к актуальной проблеме влияния эмиграции на формирование личностного «я» героя, его осознание собственного предназначения, возможности для самореализации и т. п.

Ключевые слова: рассказ, конфликт, эмиграция, художественный образ, фольклор, символика.

Osmak Nina. Individual Discourse of Emigration Prose by T. Borduliak in Accordance with the Methodology of Modern Literary. The article reveals the peculiarities of individual discourse emigration prose by T. Borduliak. Of course, the topic of emigration peasants doomed to death by starvation in his native province was close to the writer. It is no coincidence he was the first who implemented it in works of art. The stories have a fresh flavor and real people with their bleak thoughts, attempt a psychological analysis, which Panas Myrny began and V. Stefanyk brought to the filigree techniques.

Careful attention to human psychology, his spiritual «I» is the evidence of searches by T. Borduliak towards the enrichment of artistic means in the reflection of the multifaceted and complex, sometimes too contradictory human personality. During the analysis we concluded a special type of interaction «author – hero», which characterizes the attitude of the writer to the actual problem of the effect of emigration on the formation of the personal «I» character, his awareness of his own destiny, opportunities for self-fulfilment and the like.

Key words: story, conflict, emigration, artistic image, folklore, symbols.

Стаття надійшла до редколегії
26.09.2015 р.